

Perkembangan Ar-Rahnu di Terengganu: Kajian Kes Terhadap Ar-Rahnu Majlis Agama Islam dan Adat Melayu Terengganu (MAIDAM)

Azizah Othman
E-mel: o.azizah@uum.edu.my

Norashidah Hashim
E-mel: norashidah@uum.edu.my

Syahrina Abdullah
E-mel: syahrina@uum.edu.my

Kolej Perniagaan
Universiti Utara Malaysia,
Sintok, 06010 Kedah, Malaysia

ABSTRAK

Kewujudan skim gadaian Islam (ar-rahnu) di Malaysia telah mendapat sambutan yang menggalakkan di kalangan masyarakat terutamanya mereka yang berpendapatan rendah. Antara tujuan pelaksanaan skim ini ialah untuk melindungi masyarakat terutamanya masyarakat Islam daripada transaksi yang berunsurkan *riba* dan *gharar*. Ar-rahnu dijalankan dengan memberi kemudahan pinjaman tunai yang cepat, telus, adil dan berasaskan prinsip-prinsip Syariah. Kerajaan berhasrat untuk menjadikan skim pajak gadai Islam sebagai skim pajak gadai utama di negara ini bagi menggantikan skim pajak gadai konvensional. Walaupun sistem pajak gadai konvensional telah bertapak untuk sekian lamanya dan menguasai sebahagian besar industri ini, namun kemunculan sistem pajak gadai Islam telah mula mendapat sambutan daripada masyarakat. Setelah 20 tahun pelaksanaannya di Malaysia, ar-Rahnu menjadi instrumen penting dalam pembangunan ekonomi kerana pelanggan yang kebanyakannya tidak mempunyai akses dan kapasiti menerima pinjaman daripada sistem perbankan masih boleh memperolehi pembiayaan daripada skim ini dalam masa yang singkat. Kertas kerja ini akan membincangkan latar belakang pajak gadai Islam di Malaysia. Seterusnya perbincangan difokuskan kepada konsep gadaian Islam (al-rahnu) berdasarkan fiqh muamalah Islam. Aspek pelaksanaan pajak gadai Islam turut disentuh dalam kajian ini dengan merujuk kepada operasi dan prestasi pajak gadai Islam di ar-Rahnu MAIDAM yang telah ditubuhkan oleh Majlis Agama Islam Dan Adat Melayu Terengganu (MAIDAM) pada tahun 1992 dan merupakan institusi ar-Rahnu yang pertama di Malaysia.

Kata kunci: Ar-Rahnu, Gadaian Islam, Fiqh Muamalah, Kewangan dan Perbankan Islam

PENGENALAN

Malaysia adalah negara yang amat komited dengan pelaksanaan sistem kewangan Islam. Konsep dan pelaksanaannya adalah bertujuan untuk memenuhi keperluan umat Islam terhadap perbankan dan kewangan menurut lunas-lunas Islam secara komprehensif. Penumpuan mengislamkan institusi kewangan tidak harus ditumpukan kepada sistem perbankan sahaja bahkan harus juga meliputi seluruh institusi dalam sistem kewangan itu sendiri. Tan Sri Jaafar Hussein menyatakan bahawa dalam usaha mewujudkan satu sistem kewangan yang canggih, adalah penting institusi-institusi di pinggir sistem perbankan seperti syarikat pajak gadai juga diislamkan (Nor Mohamed Yakcob, 1996).

Hal yang demikian kerana pajak gadai Islam boleh menjadi instrumen penting dalam pembangunan ekonomi kerana pelanggan yang kebanyakannya tidak mempunyai akses dan kapasiti menerima pinjaman daripada sistem perbankan masih boleh memperolehi pembiayaan daripada skim ini dalam masa yang singkat (Utusan Malaysia, 13/11/01). Keperluan kepada kredit jangkapendek dan kecil untuk berbagai kegunaan dalam kehidupan harian selalu dirasai oleh masyarakat desa yang berpendapatan rendah. Kegunaan kredit dalam masyarakat ‘kerdil’ ini tidak dapat dipenuhi oleh institusi kewangan moden yang mempunyai pelbagai prosedur untuk membuat pinjaman. Kebiasaanya

kredit jangkapendek yang disediakan oleh institusi kewangan ini memerlukan cagaran yang seringkali tidak dapat dipenuhi oleh golongan diatas.

Sejak zaman penajah pajak gadai memainkan peranan memenuhi keperluan kredit masyarakat luar bandar. Sehingga kini, institusi ini menjadi begitu ‘popular’ kerana perkhidmatan yang diberikan adalah mudah, cepat dan personal. Di samping itu, ia dapat menggantikan peranan orang tengah yang sering menindas golongan yang lemah. Umumnya masyarakat Melayu mengunjungi pajak gadai bagi memenuhi keperluan yang terdesak dan dalam keadaan mereka tidak mempunyai alternatif yang lain.

Perlaksanaan skim Ar-Rahnu merupakan satu alternatif kepada sistem pajak gadai konvensional yang kebanyakannya dipelopori oleh kaum Cina. Ar-Rahnu merupakan satu skim yang diperkenalkan untuk melindungi masyarakat terutamanya masyarakat Islam daripada transaksi yang berunsurkan riba. Malangnya masih ramai masyarakat Islam yang tidak mengetahui kewujudan skim Ar-Rahn dan masih setia mengunjungi pajak gadai konvensional. Oleh yang demikian, ar-Rahnu MAIDAM yang telah ditubuhkan oleh Majlis Agama Islam Dan Adat Melayu Terengganu (MAIDAM) pada tahun 1992 dan merupakan institusi ar-Rahnu yang pertama di Malaysia dalam memenuhi tuntutan syariah.

GADAIAN MENURUT ISLAM

Berhutang adalah merupakan suatu jalan bagi mengatasi kesulitan perbelanjaan tetapi kadang-kadang orang-orang yang berkemampuan tidak sanggup hendak memberi hutang kepada seseorang yang dipercayainya kecuali dengan sesuatu cagaran. Dengan adanya cagaran itu, hutang yang diberikan itu akan terjamin dan terselamat. Memandangkan kepada keadaan inilah Islam mengharuskan bermualamat dengan cara bergadai iaitu berhutang dengan meletakkan suatu pertaruhan atau cagaran supaya terjamin pembayarannya bila mana sampai tempohnya kelak. Dengan cagaran itu, pihak memberi hutang tidak merasa apa-apa keraguan lagi kerana bila sampai tempohnya nanti, walaupun orang yang berhutang itu tidak sanggup menjelaskannya, pemberi hutang yang memegang gadaian itu boleh menjualnya dan mengambil harganya sekadar yang telah diperhutangkannya.

Dalam menjalankan transaksi gadaian terdapat beberapa rukun yang perlu dipenuhi dan diteliti. Terdapat empat rukun gadaian iaitu;

1. **Rahin dan murtahin** (penggadai dan pemegang gadai). Kedua-duanya hendaklah:
 - a) Keahlian mengurus hartanya. Dengan syarat ini, penjaga, bapa atau lainnya, tidak boleh menggadaikan harta kanak-kanak dan harta orang-orang gila kecuali jika terpaksa atau ternyata ada keuntungannya.
 - b) Akil baligh: tidak sah bagi kanak-kanak dan orang-orang gila.
 - c) Tidak dipaksa: melakukan gadai mestilah dengan kehendak sendiri. Tidak sah jika dipaksa.
2. **Marhun** – barang-barang yang digadai hendaklah barang-barang yang sah diperjualbelikan. Barang-barang yang tidak sah diperjualbelikan, tidak sah ianya digadaikan.
3. **Marhun bih** – bayaran atau barang yang diberi kepada penggadai itu mestilah hutang yang dimaklumi. Maka tidak sah jika tidak berupa hutang seumpama benda yang wajib diganti .
4. **Sighah** – tidak sah gadaian melainkan dengan ijab dan kabul. Syarat-syaratnya sama dengan syarat-syarat pada urusan berjualbeli. Maka tidak sah jika diselangi oleh perkataan lain atau berselang lama.

Menurut pendapat sesetengah ulama, sah bergadai secara unjuk terima, redha meredhai di antara kedua pihak seperti kata orang yang hendak berhutang: “*Berilah hutang kepada saya sebanyak RM500.00 dan saya berikan kepada saudara geran tanah saya ini sebagai gadaianya*”. Maka diberikan wang sebanyak yang tersebut dan pemberi wang menerima geran itu sebagai cagarannya (Al-Zuhaili, 1985).

SEJARAH PENUBUHAN AR-RAHNU MAIDAM

Umum mengetahui bahawa ar-rahnu MAIDAM atau dulu dikenali sebagai Muassasah Gadaian Islam Terengganu (MGIT) memainkan peranan yang penting dalam pembangunan ekonomi masyarakat Islam di Terengganu. Kajian Pengguna yang dilakukan oleh Terengganu Development Institut (TDI) pada tahun 2007 menunjukkan bahawa Skim Ar-rahnu MAIDAM menjadi pilihan kedua pengguna di

Terengganu jika mereka memerlukan kewangan segera (selepas keluarga dan kawan-kawan). Menurut kajian itu lagi, faktor utama yang menjadikan Skim ar-rahnu begitu popular ialah upah simpan yang murah dan perkhidmatan cepat serta mudah.

Inisiatif untuk menubuhkan pajak gadai Islam telah dibincangkan dalam mesyuarat Majlis Kebangsaan Bahagian Hal Ehwal Islam Malaysia pada April 1983. Mesyuarat mengusulkan agar Majlis Agama Islam Negeri atau Bank Islam Berhad untuk melaksanakan pajak gadai Islam. Namun kedua-dua organisasi tersebut tidak menunjukkan minat kecuali Majlis Agama Islam dan Adat Melayu Terengganu (MAIDAM) dan Permodalan Kelantan Berhad (PKB). Rentetan daripada itu, MAIDAM telah mengambil langkah berani dengan melancarkan Muassasah Gadaian Islam Terengganu (MGIT) pada 23 Januari 1992 iaitu pajak gadai Islam pertama ditubuhkan di Malaysia. Usaha ini telah diikuti oleh Permodalan Kelantan Berhad juga dalam tahun yang sama serta YaPEIM dengan kerjasama Bank Rakyat pada tahun 1993.

Pada masa sama, MAIDAM merupakan satu-satunya Majlis Agama Islam yang diberi lesen untuk menjalankan aktiviti pajak gadai oleh Kementerian Perumahan dan Kerajaan Tempatan (KPKT) dan diletakkan di bawah perundangan Akta Pajak Gadai 1972. Kini setelah lebih 20 tahun pelaksanaan skim, MAIDAM mempunyai 9 buah cawangan pajak gadai Islam di seluruh Negeri Terengganu (pada asalnya 10 buah cawangan, namun pada tahun 2010, cawangan MGIT telah digabungkan dengan cawangan Kuala Terengganu menjadi satu). Menerusi Rancangan Peluasaan Ar-Rahnu 2004-2008, MAIDAM telah berjaya menubuhkan sembilan (9) cawangan Ar-Rahnu di seluruh negeri Terengganu. Kronologi penubuhannya adalah sebagaimana berikut:-

Tarikh Penubuhan	Cawangan Ar-Rahnu MAIDAM	Daerah
29 Jun 2004	1. Cawangan Jalan Tok Lam	Kuala Terengganu
16 Februari 2005	2. Cawangan Besut	Besut
1 Jun 2005	3. Cawangan Kemaman	Kemaman
3 Ogos 2005	4. Cawangan Dungun	Dungun
29 Jun 2006	5. Cawangan Pekan Batu Enam	Kuala Terengganu
1 Februari 2007	6. Cawangan Setiu	Setiu
20 Mei 2007	7. Cawangan Bandar A.M.B.S	Dungun
9 September 2007	8. Cawangan Marang	Marang
15 Mei 2008	9. Cawangan Kuala Berang	Hulu Terengganu

Sumber: Ar-rahnu MAIDAM

OBJEKTIF PENUBUHAN AR-RAHNU MAIDAM

Objektif Skim Ar-Rahnu diperkenalkan:-

- a. Membebaskan umat Islam daripada terus terjebak dengan amalan riba yang dimanipulasi oleh sistem pajak gadai konvensional.
- b. Memenuhikehendak masyarakat Islam khususnya di negeri Terengganu mendapatkan kemudahan pinjaman (mikro kredit) secara mudah dan cepat terutamanya golongan yang berpendapatan rendah untuk kegunaan sebagai modal perniagaan secara kecil-kecilan dan lain-lain aktiviti yang produktif.
- c. Meningkatkan taraf sosio-ekonomi masyarakat Islam di negeri Terengganu terutama golongan usahawan kecil.
- d. Melaksanakan syariat Islam sepenuhnya bagi membantu masyarakat Islam di negeri Terengganu dengan ikhlas.

PELAKSANAAN OPERASI AR-RAHNU MAIDAM

Islam amat mengambil berat tentang akad atau majlis kontrak kerana ia menjadi simbol atau tanda terdapatnya kerelaan antara pihak-pihak yang terlibat. Kerelaan itulah akhirnya yang menjadi faktor pengikat di antara kedua pihak yang terlibat (Syed Mohd. Ghazali Wafa Syed Adwam Wafa et al , 2007). Menurut al-Jurjani, akad adalah ikatan perbuatan melalui proses ijab dan penerimaan (qabul). Ia merupakan satu kontrak yang terbina atas kehendak dua atau lebih pihak yang akan membawa sesuatu

kesan hukum syarak (Zaharuddin Abd. Rahman, 2009) Ar-rahnu MAIDAM melaksanakan skim pembiayaan berdasarkan konsep:-

i) *Ar-Rahnu*

- Merujuk kepada suatu barang yang berharga dijadikan sebagai sandaran yang terikat dengan hutang (pinjaman) bercagar yang boleh dibayar dengannya sekiranya hutang tersebut tidak dapat dijelaskan.

ii) *Al-Wadiyah Yad Dhamanah*

- Merujuk kepada simpanan barang berharga dengan jaminan dan setiap simpanan akan dikenakan upah simpan.

iii) *Al-Qard Hasan*

- Merujuk kepada pinjaman yang diberikan mengikut peratusan tertentu daripada nilai marhun dan upah simpan dikenakan tidak berasaskan jumlah pinjaman yang dikeluarkan.

Skim ini bertujuan memberi kemudahan pinjaman (bercagar) secara mudah dan cepat berlandaskan syariat Islam bagi membantu individu menangani kehendak aliran tunai. Kriteria barang gadaian yang boleh diterima adalah meliputi barang kemas yang mempunyai mutu-mutu emas seperti berikut :-

Mutu Emas	Kandungan Emas
24.0 karat	99.9 %
22.8 karat	95.0 %
22.0 karat	91.6 %
21.0 karat	87.5 %
20.0 karat	83.5 %
18.0 karat	75.0 %
14.0 karat	58.5 %

Sumber: Ar-rahnu MAIDAM

Jumlah gadaian (margin pinjaman) ialah 80% nilai semasa pasaran ke atas cagaran atau maksimum RM5,000 setiap penggadai. Tempoh gadaian yang diberikan adalah 6 bulan manakala tempoh lanjutan gadaian adalah sehingga 4 bulan. Tindakan lelongan marhun akan dibuat selepas tamat tempoh 10 bulan yang diberikan.

Upah simpan adalah dikira berdasarkan nilai marhun dan dikenakan setiap bulan tertakluk kepada tempoh maksimum gadaian 10 bulan atau tempoh bilangan bulan gadaian ditebus. Kadar upah simpan ialah seperti berikut :-

Nilai Barang (Marhun)	Kadar Upah Simpan Bulanan Bagi Setiap RM 100.00 Nilai Barang
RM1,000 ke bawah	Percuma
RM1,001 sehingga RM 3,000	RM0.50
RM3,001 sehingga RM 5,000	RM0.60
RM5,001 sehingga RM10,000	RM0.70
RM10,001 ke atas	RM0.75

Sumber: Ar-rahnu MAIDAM

Kadar upah simpan Skim Ar-Rahnu MAIDAM telah diluluskan oleh Mesyuarat Jawatankuasa Fatwa Negeri Terengganu yang bermesyuarat pada 28 Jun 2009 untuk dilaksanakan. Polisi upah simpan percuma telah diperkenalkan oleh MAIDAM pada 3 April 2010 bertujuan sebagai pinjaman ihsan dan sebagai wang segera bagi meringankan beban golongan miskin/ termiskin. Sebanyak 20.61% atau 11,848 orang penggadai telah menerima manfaat terus semenjak ia dilaksanakan.

Pengiraan upah simpan adalah dibuat pada tarikh barang kemas ditebus menggunakan formula berikut :

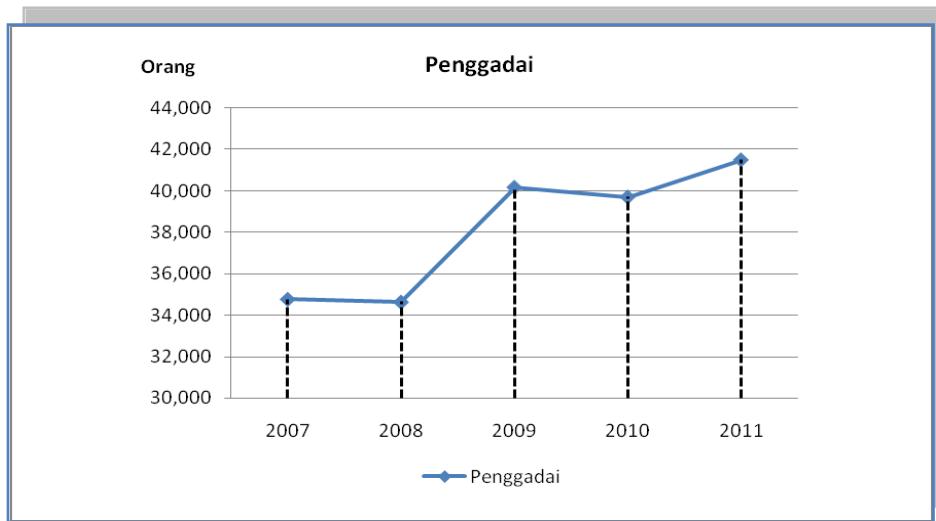
UP	=	<u>NB</u>	x	K	x	T
			100			
UP	:			Upah Simpan		
NB	:			Nilai Barang		
K	:			Kadar		
T	:			Tempoh (bulan).		

PRESTASI AR-RAHNU MAIDAM

Pencapaian Operasi Skim Ar-Rahnu MAIDAM pada tahun 2007 sehingga 2011 amat membanggakan dengan pertambahan jumlah pelanggan yang melaksanakan transaksi gadaian semakin meningkat.

Bilangan Penggadai

Tahun	2007	2008	2009	2010	2011	Jumlah	% Kadar rata
	(orang)	(orang)	(orang)	(orang)	(orang)	(orang)	
Penggadai	34,777	34,641	40,181	39,711	41,500	190,810	4.73

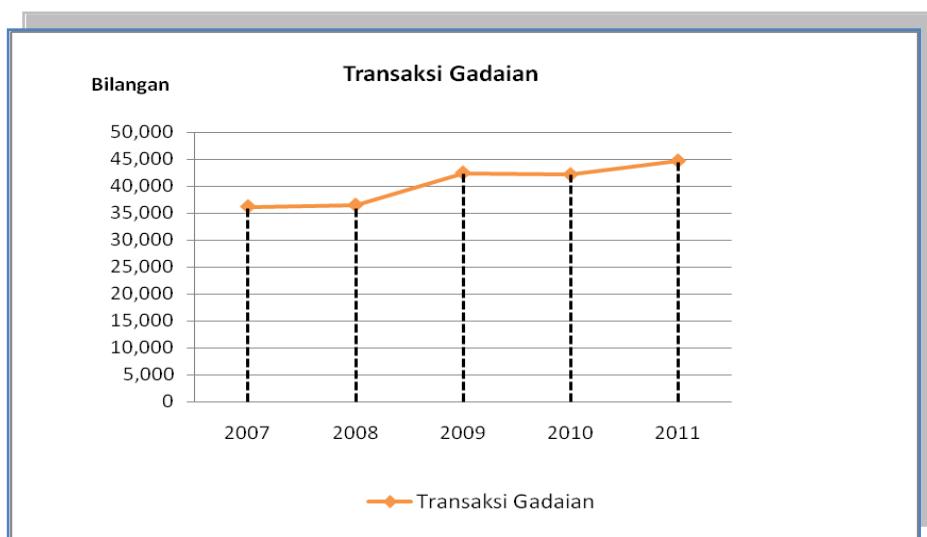

Sumber: Ar-rahnu MAIDAM

Bilangan penggadai Ar-Rahnu meningkat daripada 34,777 orang pada tahun 2007 menjadi 41,500 orang tahun 2011 atau pada kadar rata 4.73%. Jumlah keseluruhan penggadai sepanjang 2007-2011 ialah 190,810 orang.

Transaksi Gadaian

Tahun	2007	2008	2009	2010	2011	Jumlah	% Kadar rata
Transaksi Gadaian	36,179	36,469	42,461	42,156	44,697	201,962	5.64

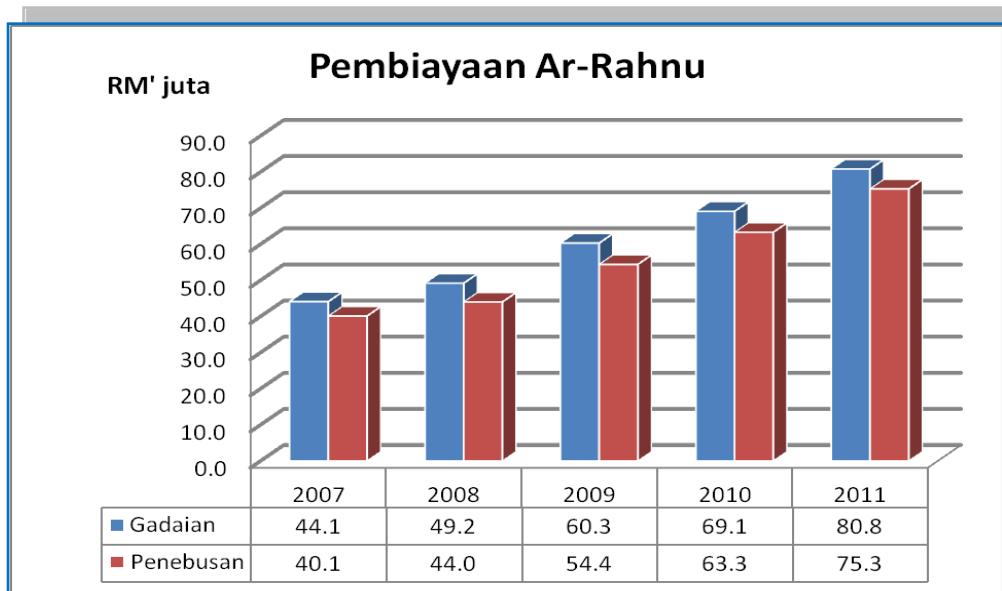

Sumber: Ar-rahnu MAIDAM

Sebagaimana pertambahan bilangan penggadai, jumlah transaksi gadaian turut mengalami peningkatan daripada 36,179 pada tahun 2007 kepada 44,697 tahun 2011 atau meningkat pada kadar rata 5.64%. Jumlah keseluruhan transaksi gadaian 2007-2011 ialah 201,962.

Pembiayaan Ar-Rahnu

Tahun	2007	2008	2009	2010	2011	Jumlah	% Kadar rata
	RM' juta						
Gadaian	44.1	49.2	60.3	69.1	80.8	303.5	16.41
Penebusan	40.1	44.0	54.4	63.3	75.3	277.1	17.16

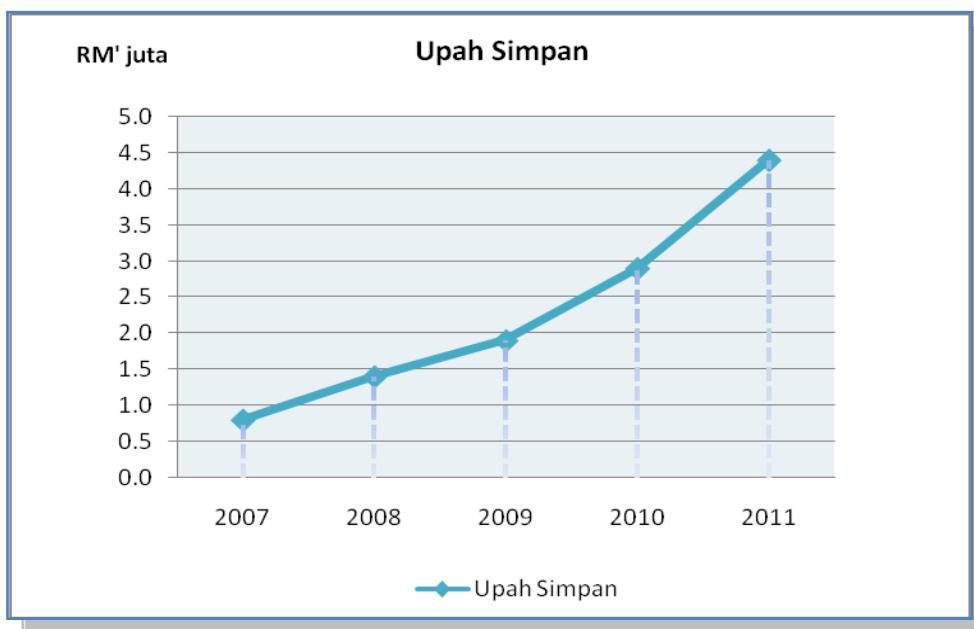

Jumlah pembiayaan gadaian mengalami peningkatan iaitu daripada RM44.1 juta pada tahun 2007 kepada RM80.8 juta pada tahun 2011 atau meningkat pada kadar rata 16.41%. Jumlah keseluruhan pembiayaan sepanjang tahun 2007-2011 adalah RM303.5 juta.

Manakala, jumlah penebusan gadaian turut mengalami peningkatan daripada RM40.1 juta pada tahun 2007 menjadi RM75.3 juta tahun 2009 atau meningkat pada kadar rata 17.16%. Jumlah keseluruhan penebusan sepanjang tahun 2007-2011 adalah RM277.1 juta atau 91.3% daripada jumlah keseluruhan gadaian.

Upah Simpan

Tahun	2007	2008	2009	2010	2011	Jumlah	% Kadar rata
	RM' juta						
U. Simpan	0.8	1.4	1.9	2.9	4.4	11.4	53.77

Sumber: Ar-rahnu MAIDAM

Pendapatan utama Ar-Rahnu iaitu upah simpan turut mengalami peningkatan daripada RM0.8 juta pada tahun 2007 kepada RM4.4 juta tahun 2011 atau meningkat pada kadar rata 53.77%. Jumlah keseluruhan pendapatan dari upah simpan untuk tempoh 2007-2011 adalah RM11.4 juta.

KESIMPULAN

Kewujudan ar-rahnu MAIDAM telah membawa kepada perubahan sosioekonomi masyarakat Terengganu . Secara keseluruhannya ia memberi manfaat kepada kira-kira 60,000 orang setiap tahun yang melibatkan nelayan, usahawan kecil dan sederhana, petani, golongan berpendapatan rendah dan sederhana serta individu-individu yang memerlukan wang tunai dengan segera. Skim ini juga telah membebaskan umat Islam daripada aktiviti riba dan gharar yang dimanipulasi oleh sistem pajak gadai konvensional yang mengenakan caj yang terlalu tinggi.

Fokus perlu diberikan terhadap kempen kesedaran tentang kelebihan dan kebaikan sistem ar-rahnu seperti mengadakan *road show* ar-rahnu, hebahan di media massa dan media elektronik, khutbah jumaat, ceramah, laman web,*sign board* dan lain-lain. Pihak ar-rahnu MAIDAM perlu juga membuat penambahbaikan dalam operasinya seperti pengstrukturran semula kadar dan tempoh pinjaman dan memperluaskan skop barang gadaian.

BIBLIOGRAFI

- Ab Mumin Ab Ghani 1999.*Sistem Kewangan Islam: Pelaksanaannya di Malaysia*, Kuala Lumpur: JAKIM.
- Abdul Ghafar, I and Nur Zakiah, A, 1997, *Pawnshop as an instrument of micro-enterprise credit in Malaysia*. International Journal of Social Economics, Vol. 24, No.11, pp. 1343-1352.
- Abdul Ghafar, I.,2004, *Skim Ar-Rahnu Pengukuhan Kerjasama Serantau: Pengalaman Malaysia*, Prosiding Konvensyen Ar-Rahnu Serantau 2002, K.Lumpur, YPEIM.
- Al-Misri, 'Abd Sami', 1986. *Perniagaan Dalam Islam*, Ahmad Haji Hasbullah (terj.), Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Al-Zuhayli, Wahbah ,1996 .*Fiqh dan Perundangan Islam* (cet 2), Md. Akhir Hj. Yaacob et al. (terj.), Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Dinsman , 1994, 'Ar-Rahnu: satu produk perbankan Islam', Dewan Masyarakat, Februari.*Encyclopedia Americana* (1983). International Editions, US: Grolier Incorporated.
- Fatimah Ismail, 1987, *Gadaian dan Amalan Dalam masyarakat Melayu: Kajian menurut hukum Islam di Mukim Kurung Hitam, Kuala Nerang Kedah*, Kertas Projek Fakultti Syariah , UM.
- Jabatan Perdana Menteri 1987. *Tafsir Pimpinan al-Rahman*. Kuala Lumpur : Bahagian Hal Ehwal Islam.
- Laporan Tahunan 2010 Skim Ar-Rahnu MAIDAM*
- Mesyuarat Agong Tahunan ke-49, 2003, Koperasi Pegawai-pegawai Kerajaan Negeri Kedah Darul Aman Berhad.
- Muhammad Nizam Bahani, 1994, *Sistem pajak gadai islam dan konvensional* . Kertas projek Jabatan Syariah dan Pengurusan , Akademi Pengajian Islam, UM.
- Mustafa Hj Daud, 1991. *Tamadun Islam*, Kuala Lumpur: Utusan Publication & Distribution Sdn. Bhd.
- Norli Che Abdullah, 2000 ,*Pajak gadai Konvensional dan pajak gadai Islam: Masalah dan keberkesanannya* , Kertas projek , Fakulti Perniagaan dan Perakaunan, UM.
- Nor Mohamed Yakcop 1996.*Sistem Kewangan Islam Di Malaysia: Teori Amalan Dan Prospek*, Kuala Lumpur : Utusan Publication and Distributors Sdn. Bhd.
- Rahim Abdullah, 1996, 18 Mac. 'Institusi kewangan dan pelanggan', *Utusan Malaysia*.
- Rugayah Mohamed, 1986 *The role of Pawnbrokers as non-institutional creditors in Malaysia*. Kajian Ekonomi Malaysia, Vol. 22, No. 2, pp. 30-39.
- Rugayah Mohamed, 1988. "Weakness in The Pawn-broking Legislation and Malpractices That Accrue", Seminar on Consumer Credit/ Credit For The Poor, Hotel Merlin, K. Lumpur, 13- 14 September.
- Sarah Adele Hussein Nur Hussein, 2000. *Al-Rahnu: Faktor-faktor yang Mempengaruhi Persepsi Pelanggan Terhadap Skim Pajak Gadai Islam*, Tesis Sarjana, UUM.
- Shamsiah Mohamed, 1994, " Perlaksanaan gadaian Islam di Institusi Gadaian islam di Malaysia:Kajian kes di Muassasah Gadaian Islam Terengganu (MGIT)", Disertasi Sarjana, Akademi Pengajian Islam, UM.

- Syed Mohd. Ghazali Wafa Syed Adwam Wafa et al, 2007, *Pengantar Perniagaan Islam*. Kuala Lumpur: Prentice Hall (M) Sdn. Bhd.
- Zaharuddin Abd. Rahman,2009. *Panduan Perbankan Islam Kontrak dan Produk Asas*.Kuala Lumpur: Telaga Biru Sdn. Bhd.
- Temubual dengan Wan Farid Imran Wan A. Latif , Pengurus Ar-Rahnu MAIDAM, di Pusat Pentadbiran Islam Kompleks Seri Iman, Terengganu pada 19 Januari 2012.